

ВЕРА ВАСИЋ
(Нови Сад)

СИНТАКСИЧКА КОРЕФЕРЕНЦИЈАЛНОСТ

Синтаксичка кореференцијалност се заснива на односу идентитета синтаксичке функције двају реченичних конституената. Овакав однос најчешће се успоставља између конституента са централном синтаксичком функцијом — агентивном, односно субјекатском, и објекатском, а знатно ређе између конституената у предикативној или адвербијалној функцији. Између типично формализованог и кореференцијалног конституента успостављају се односи комитативног, ексцептивног или супститутивног типа.

Синтаксичка кореференцијалност се у начелу не разликује од семантичке кореференцијалности. Исти они прагматички принципи који су карактеристични за успостављање кореференцијалности на концептуално-семантичкој разини омогућавају и синтаксичку кореференцијалност. Вреднован са прагматичког становишта однос кореференцијалности је веома економичан и функционалан. У случају семантичке кореференцијалности економичност је, по правилу, ограничена на домен исказа или параграфа, док је у случају синтаксичке кореференцијалности њен домен заправо цео дискурс, премда се и она обично остварује у оквиру једног исказа или два исказа у контакту. Заједничко знање говорника и саговорника основа је за извођење контекстуално одговарајуће пресупозиције. Омогућавајући супституцију значењски или функционално репризираног конституента — ПРО-формама у случају семантичке кореференцијалности, а предложно-падежним или прилошко-падежним конструкцијама у случају синтаксичке — принцип кореференцијалности омогућава и правилан распоред фокуса пажње, односно он је једно од средстава перспективизације исказа.¹

¹ Типолошке разлике међу језицима различитог степена и домена флективности утичу на то да је однос синтаксичке кореференцијалности у језицима с развијеном флексијом по правилу граматикализован, а у језицима аналитичког типа лексикализован. Уп. примере и коментар поводом њих у: Quirk, R. — S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik (1974) *A grammar of contemporary English*, у поглављу о координацији (9.129) „Another reason for not treating them as fully coordinative is that in subject position they do not normally bring about plural concord unless the first noun is plural: John, as much as his brothers, was responsible for the loss. — They therefore resemble in this respect prepositions such as WITH or IN

Основни услови за успостављање синтаксичке кореференцијалности су иста синтаксичка функција типично формализованог и кореферентног конституента и реприза предиката. Репризирани предикат се подвргава операцији брисања, те се тако базично двопредикатски искази реализују као једнопредикатски. Типичну формализацију задобија конституент који је носилац тематске информације, а нетипичну носилац тематске, те он, стога, по правилу и заузима иницијалну позицију; овакав распоред конституената одговара уобичајеном распореду координираних клауза комитативног, ексцептивног или супститутивног типа, из којих се ове реченице и генерирају.

Односи синтаксичке кореференцијалности обично се успостављају између конституената у централној синтаксичкој функцији — агентивној, односно субјекатској, и објекатској, а само по изузетку у предикативној и адвербијалној.

Коагенс

Координирана агентивна синтагма или плуралски (именички или заменички) агенс средство су изражавања равноправности два или више агенса. Као и у случају успостављања кореференцијалних односа и у случају координације или плурализације сингуларских/плуралских агенса услов је реприза предиката, која обухвата сва категоријална обележја предиката осим лица и броја. Површински знак репризе предиката на дубинској структури је плурализација. За операцију плурализације агенса релевантна су два услова: реприза сингуларског агенса, његово умножавање — именички плуралски агенс, или непотпуна лексичка реприза уз могућност уопштавања и свођење на јединствену плуралску форму. У случају прономиналне плурализације обавезно мора бити испуњен услов идентичности лица плуралског агенса са лицем бар једног сингуларског агенса.

Фокус пажње може, међутим, бити у већој мери усмерен на једног од вршилаца радње, те се тада други, са прагматичког становишта подређени агенси, представљају неком за дату функцију нетипичном формом, а предикат је конгруентан само са агенсом у типичној форми.

Три су основна типа коагенса — социјативно-комитативни, ексцептивни и супститутивни. Основна разлика између социјативног (*са + И*) и комитативног типа (*уз + А, њоред + Г*) последица је различите перспективизације исказа.² Док се социјативном конструкцијом најчешће

ADDITION TO rather than coordinators such as AND: John, with his brothers, was responsible for the loss". (619) Лексикализација кореференцијалне синтаксичке функције може бити изведена у оквиру једног исказа (као у наведеним примерима) или у оквиру два исказа у следу, уп. примере у Quirk, R. — S. Greenbaum (1974) *A University Grammar of English*, A: Mary drives a car. B: So does Bob. (298); A: John buys his drinks at the local supermarket. B: So do we. (299)

² У одговарајућим контекстима социјативни тип коагенса може изразити и конструкција *међу + И*, а у начелу и њој конкурентна *између + Г*; уп. нпр. Само неколико.

упућује на више или мање подразумевану или очекивану заједницу између агенса и коагенса, а само по изузетку и на то да је коагенсом означен пресупонирани агенс, комитативним конструкцијама се готово увек означава пресупонирани агенс, коме се накнадно прикључује агенс означен номинативом, који је у односу на њега носилац нове информације. У оквиру комитативног подтипа не успоставља се разлика у погледу пресупонираног агенса, већ у степену очекиваности везе између агенса и коагенса; конструкција *уз + А* је у том смислу неутралнија од *йоред + Г*, која ту значењску нијансу по правилу не изражава. Семантичке разлике у оквиру социјативно–комитативног типа коагенса формализују се и на ниво организације исказа: присуство везника/партикуле *и* испред агенса у номинативу потврђује да коагенс има статус пресупонираног агенса, одсуство *и* упућује, пак, на то да је заједница агенса и коагенса подразумевана и очекивана.³ Коагенс реципрочних глагола означава се и социјативним и комитативним, реципрочних само социјативним, а социјативно–аблативних социјативним и аблативним конструкцијама⁴. Уп. нпр.:⁵

са + И: Од рана јутра до мркла мрака Турци су, заједно са својим ханумама, набијали барут у фишке, правили нове и оправљали старе пушке, ... С њима на рад ишли су Јевреји, Грци, Цинцари, сви који су се заједно с Турцима затекли у вароши. (Поповић 36)⁶

међу њима и Вук. били су родом из неписмене Србије, ... (Поповић 38): Обогаћене војводе, и Вељко међу њима, непрестано су се разметале како ће Турке, ако их нападну, на самој граници дочекати и разбити. (Поповић 58)

³ Статус везника *и* остварује на основу копулативног односа међу клаузама из којих су ове конструкције генериране, а статус партикуле на основу прагматичких обележја исказа.

⁴ Примери социјативно–аблативних глагола (*распашати се, развестати се, опростијати се, издржавати се* и сл.) искључени су из анализе будући да је код њих избор форме коагенса у великој мери регулисан емпатијом, те се коагенс доживљава понекад готово као пацијенс.

⁵ Примери су експерирани из М. Поповић — Вук Стеф. Караџић, 1787–1864, Нолит–Београд, 1964. (Поповић), Сабраних дела И. Андрића, Просвета, Београд (Андрић /1/ — Омерпаша Јатас, Андрић /2/ — Кућа на осами, Андрић /3/ — Знакови поред пута, Андрић /4/ — Ех ропто, Андрић /5/ — Травничка хроника), корпуса говорног језика са пројекта Психолингвистичка истраживања Одсека за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду (НК — новосадски корпус: НК — Доктор/Доктор–пацијент/, НК — Стенограм/Стенограм 95, седница Председништва СФРЈ/, компјутерског корпуса Непнина Моерка, Slavisk Institut, Aarko Universitet (ХМ — Капор /1/ — Капор, М. Зое, Знање, Загреб, 1984; Капор /2/ — Капор, М. Уна, Знање, Загреб, 1983; Тишма — Тишма, А. Употреба човека, Нолит, Београд, 1977; Селимовић — Селимовић, М. Дервиш и смрт, Свјетлост, Сарајево, 1968; Исаковић — Исаковић, А. Трен 2, Просвета, Београд, 1983), из књиге С. Басаре — На Граловом трагу, Акваријус, Београд, 1990. (Басара), Грађе за Речник српскохрватског књижевног језика Матице српске; неки примери су преузети из уџбеника Савремени српскохрватски језик, књ. II, М. Стевановића.

⁶ Уп. и сл. примере у којима је исти појам у функцији другог агенса различито представљен: После свих наговештаја и говоркања дошао је заиста дан да у Сарајево уђе сараскер Омерпаша са својом војском. (9): Због свега тога је улазак сараскера и његове војске био догађај од значења и важности. (Андрић /1/ 11)

йоред + *Г*: Поред двојице његових телохранитеља, са њим је увек неко од послуге или пријатеља. (Андрић /2/ 16)

уз + *А*: Уз Јефта Савића, једини је он у целом селу знао да чита, пише и тефтерише. (Поповић 16)⁷

Социјативни тип укључује у себе и контрасоцијативни подтип (*без* + *Г*), будући да се овај у пресупозицији остварује као прави социјатив, а разлика међу њима тиче се начина формализације негације; нпр.:

без + *Г*: Добар и душеван човек, он би стизао из Херцеговине у јадранска села сам, без љутих харачлија и бесних атова, ... (Поповић 18)⁸

Ексцептивни тип коагенса формализује се са *осим/сем, до, мимо, изван, изузев* + *Г* и прилошко–номинативном синтагмом (*осим/сем, до* + *Н*).⁹ Од номинативом означеног агенса коагенс се разликује на основу обележја негираности радње: према негираној радњи номинативног агенса стоји ненегирана коагенса, а према ненегираној радњи номинативног агенса на дубинској структури негирана радња коагенса,¹⁰ нпр.:

сем + *Г*: Доле у снегом завејаним сремским шумама, сем Лукијана Мушицког, на километре околу није било ниједног ученог човека. (Поповић 94)

осим + *Г*: Такве инструкције осим мене нико није могао да ти да! (Грађа Речника МС)

до + *Г*: За дјевојком не пристајаше нико више до самога царевога сина. (Стевановић 278)

мимо + *Г*: За тих стотину и неколико година било је мимо тих цетињских владика још и других владика. (Стевановић 314)

изузев + *Г*: Констатујем да седници присуствују сви чланови Председништва, изузев Стјепана Месића. (НК – Стенограм)

⁷ У зависности од значења глагола и карактера односа између именичког појма у функцији агенса и појма представљеног комитативном конструкцијом, функција овог другог може варирати од коагенса до каузатора или локализатора, уп. нпр. Убрзо, уз Југовића, и Вук ће замрзети русофиле. (Поповић 39)

⁸ Наведени пример је двозначан јер је због лексичког значења именице *аџи* други конституент у функцији објекта негираног глагола. Уп. и прим. са анонимизираним агенсом: Према томе, изјашњавати се даље о будућности Југославије без две републике у светлу овога што је данас овде речено, а да претходно не чујемо све уставне факторе у својим републикама и да се одговарајуће за то припремимо, мислим да је веома тешко. (НК – Стенограм)

⁹ У старијем језику ексцептивном типу припадале су и конструкције *кром(е), окром, сврх, разма* + *Г*; уп. Даничић, Ђ. (1858) Србска синтакса, стр. 141, 207, 275). Маретић, Т. (1963) Граматика хрватскога или српскога књижевног језика, стр. 575) и Стевановић, М. (1969) Савремени српскохрватски језик II, стр. 277, 278.

¹⁰ Ако се именички чланови кореференцијалног односа разликују само по присуству/одсуству детерминатора, може доћи и до редукције репризиране именице; у том случају предлог презимна улогу показатеља датог односа, нпр. Посебних трошкова, осим за такси, није било. (ХМ – Капор /2/)

изван + *Г*: Не постоји ништа изван књига. Иако су моје спаљене, поново су се родиле у једном другом времену... (Басара 39)¹¹

адверб + *Н*: И сада, наједном, нико други до лично царски библиотекар и цензор Јернеј Копитар назива их јавно мрачњацима и проглашава говор простака за српски књижевни језик. (Поповић 106); То не чини ни једна ни друга животиња осим човек. (Стевановић 276)

Супститутивни коагенс (*место/уместо/наместо* + *Г*) разликује се од агенса у номинативу по обавезном обележју негираности радње. Уколико је радња номинативног агенса ненегирана, адверзативни однос се успоставља на нивоу клауза са репризираним предикатом; уколико је, пак, радња номинативног агенса негирана, адверзативност се успоставља у односу на пресупозицију, а површински сигнал таквог односа је двострука негација; нпр.:

место + *Г*: Но, ако би она себи место њих поставила то питање, тек тада ју је обузимала страва,... (ХМ – Тишма); Уместо жустрог Давидовића, Вукову љубав освојили су Сава Мркаљ и тихи Лука Милованов. (Поповић 49)

Кообјекат

Прагматички захтев издвајања једног објекта, концентрација фокуса пажње на њега, проузрокује, као и у случају коагенса, нејављање координираних објекатских синтагми, већ субординацију пресупонираног објекта. У зависности од типа пресупонираног објекта (директан / индиректан) и начина његове формализације (слободан падеж / предлог + падеж) кообјекат се формализује предложно–падежном или прилошко–падежном односно само прилошко–падежном конструкцијом.

Три су основна типа кообјекта: комитативни (*јоред* + *Г*, *уз* + *А*), ексцептивни (*осим/сем*, *до* + *Г*; *до*, *осим/сем* + *А*) и супститутивни (*место/уместо/наместо* + *Г*). Конструкције *јоред* + *Г* и *уз* + *А* међусобно се супротстављају по томе што се *уз* + *А* јавља као кообјект директног акузативног објекта и индиректног инструменталног, а *јоред* + *Г* директног објекта у генитиву (партитивни и словенски генитив) и индиректног у дативу. Кообјекат уз индиректан објекат у локативу изражава се само прилошко–падежном (предложно–падежном) конструкцијом. Присуство везника *и* у комитативном типу разрешава потенцијални амбивитет између кообјекатске и адвербијалне (месне) функције; уп.пр.:

јоред + *Г*: Тако они који се боре за ново и боље имају, поред познатих, још и своје невидљиве противнике,... (Андрић /3/ 118)¹²

¹¹ Двозначност у првој реченици (*изван* + *Г* — коагенс/место) укида друга реченица.

¹² Уп. и сл. пример у коме се комитативна конструкција са глаголском именицом јавља према глаголу2 + Обј: Поред страсног превођења Новог завјета, Вук пише путештвије српског лексикографа по Русији, ради на немачко–српском речнику, прибира грађу за историју првог устанка, ... (Поповић 135); уп. и прим. супститутивног типа: Али пре

уз +Г: Лазукић је код доктора Матковића имао, уз плату, и стан, собу с меким диваном и дебелим засторима од зеленог сомота... (ХМ – Тишма)¹³

сем/осим + Г: Ништа немам осим увјерења да сам частан, ако и то изгубим, бићу рушевина. (ХМ – Селимовић); ... ничег се нисам сјећао од синоћ осим бијеле кошуље и оштрог лица, ... (ХМ – Селимовић); Да ли сте, овај узимали раније неке друге лекове осим овога што сте ту? (НК – Доктор); Али ја немам другог пута, никоме не могу да кажем осим себи и хартији. (ХМ – Селимовић); Годинама је лутао по истоку, трагајући у чувеним библиотекама за историјским дјелима, и вратио се у свој родни крај, са великим завежљајем књига, сиромашан а богат, пун знања које никоме није требало, осим њему. (ХМ – Селимовић)

до + Г: Није ништа окусио до воде и зелена воћа. (Речник МС)

место + Г: И она, место секире, пружи ми своју руку, голу до лакта. (ХМ – Исаковић)

уместо + Г: У предговору он не говори ништа о Копитару. Уместо њега, велича ученог калуђера Лукијана Мушицког, тврдећи да је он још 1805. у Сремским Карловцима тражио од њега песме. (Поповић 77)¹⁴

до (*адверб*) + А: ... а сам ништа не зна до то и ничега нема до својих високих мерила, и свог бескрајног задовољства због њих. (Андрић /3/ 110); Ти немаш шта изнијети до сиротињско срце и старе руке с траговима рада и безгласне сузе,... (Андрић /4/ 27)

Коредикатив

Међу конституентима у функцији лексичког дела предиката коредеренцијални однос је углавном само комитативног и ексептивног типа, формализован прилошко-падежном или предложно-падежном конструкцијом.¹⁵ У случају предложно-падежне формализације у функцији коредеренцијалног конституента јавља се нека лексема са деиктичним,

него што свеску остави, тако рећи покопа уместо обећаног спаљивања, помишља да свом решењу, које осећа као врсту одрицања и издаје у исти мах, мора ипак дати и неко спољно, паметљиво обележје. (ХМ – Тишма)

¹³ Двозначност комитативне конструкције карактеристична је и за кообјект као и за коагенс. уп. нпр. Уз харач, Милош је узимао понешто и за себе. (Поповић 103); У њој је, уз народне песме, штампао песме и Срба из Угарске. (Поповић 81)

¹⁴ Уп. и прим. у коме кообјект у генитиву стоји према објекту у акузативу са предлогом: Право очајање може да обузме човека кад код оних које сматра блиским уместо разумевања и усрдне помоћи наиђе на хладне, оштроумне анализе својих схватања и поступака. (Андрић /3/ 175). Уп. и сл. прим. у коме кообјект стоји према објекатској клаузи — Сада, уместо љубавних писама, Ана му је писала из Беча како је уочи порођаја остала без новца и средстава за живот. (Поповић 131), као и прим. у коме није остварена потпуна реприза предиката: Уместо писама Ани, Вук се те године дописивао са Саром Карапанчић (Поповић 124)

¹⁵ Уп. и прим. са супститутивним типом коредеренцијалног предикатива: Уместо пријатељи непријатељи су једно другом.

анафорским, значењем. Интерполација кореференцијалног конституента у копулативни предикат указује на то да је анафоризацијом захваћен конституент из ширег контекста; у контактном положају типично формализованог и кореференцијалног конституента анафорска јединица се првенствено користи за градирање или чак и успостављање својеврсне хијерархије; нпр.:

ћоред + *Г*: Према странцима и он је био, као и Османлије, и спор и неверљив, и лукав и упоран, а поред тога још и одсечан и груб у говору. (Андрић /5/ 54)

уз + *А*: По природи је био озбиљан, уз то побожан и дружеван. (Поповић 11); Док је сиромашан, а уз то и сакат, могу радити с њим шта хоће. (Поповић 57);

сем + *Г*: Ништа не сме да се прескаче. Не смеш ред да изгубиш. Шпанија је, сем осталог, и војска. (ХМ – Исаковић)

до (*адверб*) + *Н*: То што називамо љубав према животу није, добрим делом, друго до везаност за одређене животне облике и навике. (Андрић /3/ 70); Отпочинимо и ми у том мирном трену који, иако изгледа непомичан, није друго до део кретања, општег и вечитог, ... (Андрић /3/ 219)

Кoadвербијали

Кореференцијални однос међу конституентима са адвербијалном функцијом може се успоставити и у случају истог (падеж са адвербијалним значењем / падеж у функцији коадвербијала) и у случају различитог типа формализације (прилог / падеж у функцији коадвербијала). Комитативни тип кореференцијалности изражава се конструкцијом *ћоред* + *Г* и *уз* + *А*, ексцептивни — *сем/осим* + *Г*, *сем/осим* (*adv*) + *Casus*, и супститутивни *местѿо/уместѿо/намесѿо* (*adv*) + *Casus*. С обзиром на то да се ови прилози јављају и у везничким комплексима адверзативних клауза, дате конструкције могле би се третирати и као редуковане клаузе.

ћоред + *Г*: Животна снага једног човека мери се, поред осталог, и његовом способношћу заборављања. (Андрић /3/ 67)

осим + *Г*: Било је нечега, за Арсена увредљивог, у брзини са којом су куповани, једни у бесцење, други прецењени, али увек без икаквог другог мерила осим неког њему неразумљивог, трговачког. (ХМ – Капор /1/)

адверб + *Casus*: Све је те особине имао увек, осим у тренутку кад је требало да их покаже према људима са којима живи. (Андрић /3/ 54); Да ли сте сем код лекара опште праксе још негде ишли? (НК – Доктор); ... возим се трамвајем уместо таксијем; не путујем и имам много више времена за себе, књиге, размишљање и пријатеље. (ХМ – Капор /2/)

Закључна напомена. Прагматички захтев хијерархизације реченичних конституената с истом синтаксичком функцијом (агентивном или

субјекатском, објекатском, копредикатском и адвербијалном) у реченицама с истим глаголом као предикатом може бити и граматикализован на тај начин што се између типично и нетипично формализованог конституента успоставља однос синтаксичке кореференцијалности. Три су основна типа овог односа: комитативни (*јоред* + *G*, *уз* + *A*, а за коагенс и *са* + *I* и *без* + *G*), ексцептивни (*до*, *осим/сем* + *G*, *адверб* + *Casus*) и супститутивни (*место/уместо/наместо* + *G*).¹⁶ Типично формализовани конституент је по правилу носилац рематске, а нетипично тематске информације.

Summary

Vera Vasić

SYNTACTIC CO-REFERENCE

The basic condition for syntactic co-reference is the identity of the syntactic function of two sentence constituents — usually with an agent or object function, and very rarely between constituents with a predicative or adverbial function — and the repetition of the predicate. The repeated predicate is exposed to the operation of deletion, in this way basically bi-predicate utterances are realised as mono-predicate. The typical formalisation has the constituent with the rhematic function, and the untypical with the thematic one. There are three types of syntactic co-reference — comitative (*pored* + *G*, *uz* + *A*, and for the agent also *sa* + *I* and *bez* + *G*), exceptive (*osim/sem*, *do* + *G* and also, but not very often *izuzev*, *mimo*, *izvan* + *G*), and substitutive (*mesto*, *namesto*, *umesto* + *G*).

¹⁶ Однос синтаксичке кореференцијалности успоставља се и између контактних клауза са истом синтаксичком функцијом, односно између пропозиција неконтактних клауза, на што указује присуство конектора типа: *уз њо*, *јоред њога*, *осим њога*, *уместо њога* и сл.